

PORTFÓLIÓ

A LEGSZEBB ÉNEMET KERESTEM CÍMŰ SZAKDOLGOZATOMBÓL

„Nevetve elpusztulunk”

Az alábbiakban részletesebben tárgyalt *Négernek lenni* Szócs Kálmán egyik kiemelkedő jelentőségű, allegorikus költeménye;¹ habár a szövegben nincs konkrét utalás az allegória mibenlétére, ráadásul a témamegjelölő alcím egyértelműsíteni próbálja a vers kontextusát: *Amerikai négerlázadásokra*. Ennek a feszültségnek a feloldása érdekében célszerűnek tűnik megvizsgálni a címadó motívum szerepét abban a szellemi közegben, amelyben a mű is keletkezett. Az erdélyi magyar irodalmon belüli négerség-toposzra² egy megjegyzés erejéig Szócs Géza is felhívja a figyelmet:

Szántó György néger-regényétől Szócs Kálmán egykor kultikus hatású néger-verséig (Kányádiról már nem is beszélve) a néger és négerség motívuma – kölcsönvéve máshonnan egy más akusztikájú szót: a négritude – az erdélyi magyar irodalom egyik megkerülhetetlen metaforájává, toposzává vált. Emlékezzünk rá, hogy Tamási (vagyishát Ábel) legtöbbet idézett mondata arról, hogy miért vagyunk a világon, egy ördögűzött néger szájából hangzik el.³

Szócs Géza azonban ennél részletesebben nem támasztja alá a motívum „megkerülhetetlenségét”, és nincs is tudomásunk olyan munkáról, amely elvégezte volna ezt a vizsgálatot. Ezt a hiányt természetesen egyelőre mi sem tudjuk pótolni, csupán olyan mértékben, amennyi szükségesnek látszik alátámasztani értelmezési stratégiánkat a *Négernek lenni* kapcsán.

Szántó György említésekor Szócs Géza feltehetően Ligeti Ernőre gondol. Ligetinek 1932-ben jelent meg ugyanis *Az idegen csillag* című regénye, amelynek főhőséül az afrikai származású londoni színészt, Ira Aldridge-ot emelte, „egy a rabszolgasorból jogilag alig, és társadalmilag még egyáltalában fel nem szabadult, lenézett, a köztudatban alacsonyabbrendűnek ítélt faj magános zsenialitásában tragikus egyéniségét.”⁴ *Az idegen csillagról* Kós Károly imént idézett recenziója nem habozik kijelenteni: „Úgy érezzük, hogy ez az idegen tárgyú könyv sok kifejezetten magyar tárgyú könyvnél magyarabb és sok erdélyi magyar kisebbségi regénynél erdélyibb és kisebbségibb regény.”⁵

Kós Károly a romániai magyarság és a négerség sorsközösségét a faji elnyomás tragikumában látja meg: az etnikai kisebbségben leledző, az integrációt hátráltató népcsoportok identitásbeli kérdésében, vagyis a hatalmi pozícióban lévők és a hatalmi hierarchiából kirekesztettek viszonyrendszerében. Kós Károly tehát, habár még nem tudná nevén nevezni, de végeredményben posztkoloniális olvasattal él, amelynek a magyar irodalomtudományon belüli alkalmazásáról, alkalmazhatóságáról Kálmán C. György az alábbiak szerint vélekedik:

¹ Lásd: Portfólió, 10–11.

² A „néger” szó használatát elkerülhetetlennek tartjuk az olyan irodalmi alkotásokról való beszéd során, amelyek azt ebben az alakban említik. Meggyőződésünk, hogy egyik általunk hivatkozott szöveg sem használja a szót pejoratív stílusértéken – ellenkező esetben a magunk részéről fel sem merülne a szerepeltetésük.

³ Szócs Géza, *Itt Herbert Martin beszél, honnan is?*, Irodalmi Jelen, 2007/9, 12.

⁴ Kós Károly, *Az idegen csillag*, Erdélyi Helikon, 1933/2, 133.

⁵ *I. m.*, 134.

Valahogy gyarmatosítási tapasztalataink nincsenek; ezzel talán magyarázható, hogy a poszt-kolonializmus megismerése, megvitatása, beépülése alig haladt előre. Kérdés, hogy mekkora az esélye, s hogy érdemes-e nagyon hajtani arra, hogy domesztikáljuk.⁶

Kálmán C. György okfejtése a posztkolonializmus egy meglehetően szűk definíciója révén jut el annak megkérdőjelezéséig, hogy az a magyar irodalom tekintetében életképes irányzatnak számít-e. Nem lehet például azt állítani, hogy a török hódoltság idején megszállt ország részen nem álltak fenn gyarmati viszonyok, pusztán abból kifolyólag, hogy a szó szoros értelemben nem számítottunk gyarmatnak – és hasonlóan érvényes ez a trianoni határokon kívül rekedt magyar lakosságára is. Amikor tehát azon meggyőződésünknek adunk hangot, mely szerint ez az olvasási stratégia megalapozott és termékeny megközelítés lehet a magyar irodalmak vonatkozásában is, akkor a posztkoloniális szemléletet természetesen nemcsak a ténylegesen gyarmatosítást átélt népekre tartjuk alkalmazhatónak, hanem „minden olyan társadalmi szintű kapcsolatra, amely mögött egy bizonyos kultúra elfojtása, háttérbe szorítása történik meg egy másik politikai, katonai vagy éppen szellemi hatalma segítségével.”⁷ Így tehát érvényesnek tekintjük a romániai magyarság irodalmára is⁸ – különösen, ha ezt a lehetőséget annak alkotói „megke­rülhetetlen metaforákkal” teremtik meg.

Az alábbiakban ezért a négerség-motívum jelenlétét fogjuk röviden áttekinteni a romániai magyar irodalomban, hogy alátámasszuk toposzként való azonosíthatóságát, valamint hogy megfelelő kontextust biztosítsunk a *Négernek lenni* allegorikus olvasatához.

Kányádi Sándor *Részeg motyogó* című alanyi versében a következőképp ír magáról: „Én vagyok a fehér néger / nem a bőröm nyelvem néger”, „amit mondok az a néger / ahogy mondom az a néger”. Költészetének későbbi szakaszában is visszatér a motívumhoz, immár egy indián társaságában;⁹ a *Dél Keresztje alatt* című költeménye ugyanis így indul: „az indián és a néger / tüzet rakni éppúgy térdel / mint a hargitán a pásztor /

⁶ KÁLMÁN C. György, *Irodalomtudomány, '90-es évek*, Jelenkor, 1999/12, 1275. Tanulmányában idézi Virginás Andrea, aki viszont nem problematizálja Kálmán C. felvetését, és a posztkolonializmus kategóriáit némiképp metonimikusan, a magyarországi és az erdélyi magyar irodalom kanonizációs viszonyainak vizsgálatára használja – VIRGINÁS Andrea, *Kagyló, Kolumbia, kevert: néhány, a romániai magyar irodalom diszkurzív képződményét olvasó alakzat = Kegység, kultusz, távolítás: Irodalomtudományi tanulmányok*, szerk. GÁBOR Csilla, SELYEM Zsuzsa, Kolozsvár, Scientia, 2002, 285.

⁷ BÓKAY Antal, *Bevezetés az irodalomtudományba*, Budapest, Osiris, 2006 (Osiris Tankönyvek), 280.

⁸ Néhány esetben a posztkolonialista szemléletmód határon túli magyar irodalomra vonatkozó bevezetésére tett kísérletet a VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus kisebbségi szekciója is, a posztkolonializmusnak ugyancsak egy kiterjesztett definíciójából kiindulva. Ahogy a szekció előadásait tartalmazó konferenciakötet előszava is megfogalmazza: „Ha ilyen tágon fogjuk fel a posztkoloniális kritika körét, akkor jól érzékelhetővé válik a benne rejlő elméleti kihívás: Hogyan értelmezhető a »kisebbségi irodalom«, a »határon túli magyar irodalom« [...] fogalma a fenti elméleti rendszer szempontjából?” – BALÁZS Imre József – NÉMETH Zoltán – PAPP Ágnes Klára – SELYEM Zsuzsa, *Kortárs magyar kisebbségi irodalmak: Posztkolonializmus, gender studies, littérature mineure = Kortárs magyar kisebbségi irodalmak: Előadások a VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson*, szerk. BALÁZS Imre József, Kolozsvár, Egyetemi Műhely – Bolyai Társaság, 2013, 7.

⁹ A romániai magyar irodalom posztkoloniális olvasataihoz egy másik kutatás tudna részletesebben, érdemben hozzászólni. Mindazonáltal azt már az itt felvetett példák némelyike is jelzi, hogy nemcsak a néger-, de az ugyancsak hangsúlyosan jelenlévő indián-toposzra is ki kell terjednie a vizsgálatnak. Ennek a két motívumnak különben az irodalmon kívüli erdélyi kultúrtörténetben is mély gyökerei vannak, elég csak Árva Bethlen Kata 1722-ben felöltött, maga által hímmzett menyasszonyi ruhájára gondolnunk, melynek egyik zavarba ejtő díszítőeleme „a félig madár, félig rovarfélére nyilazó indiánöltözötű szerecsen” – PALOTAY Gertrud, *Árva Bethlen Kata fonalas munkái*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1940 (Erdélyi Tudományos Füzetek, 117), 21.

számolni ujjain számol / különbség ha van az égen / itt a göncöl jön föl este / fölöttük a dél keresztje”.

Hervay Gizella *Belső gyarmatokon* című versét zárja ekképp: „Egy néger költő énekét / olvastam tegnap – íme, folytatom / harcát a felszabadulásért / a belső gyarmatokon.”

Lászlóffy Aladár „*Glória és alleluja*” című, John Brown¹⁰ halálára írt költeményének egyik felsorolása Patrice Lumumba¹¹ és mások mellett Damjanichot és Dózsát is megemlíti. A második versszakban az alábbiakat olvashatjuk: „Nemcsak a négerék, / de a fehérek se, a vörösek és a / sárgák se felejtik el, hogy / valakik mindig leölik azt, / aki szót emel értük, / az ám, / ezért még felkötünk, / sortüzet vezénylő kapitány!” A *biztató csodáról* című, különben költészettárgyú esszéjét is csupán roppant erős metaforái miatt idézzük: „Nem féltém a világot mégsem. Sem a feldúlt csecsen falvakért, sem a balkáni, sivatagi, őserdei rézbőrű-mohácsokért, néger-világosokért, indián-trianonokért.”

Király László *Virradat* címmel írt szülőföld-versében vall magáról érzékletesen: „Összeér bennem valahol / az ostor cserdülése / visongó rezes kürtök ritmusával // Nagyszemű néger trombitás / bámulja lógó bajszerű csordapásztor-testvéreimet”. Az iméntivel egy kötetben megjelent, a Harlemet is többször említő, *Armstrong* című költeményének pedig ugyancsak ez a kép szolgálhat kontextusául.

Markó Béla *Egy gyarmatárus dobozon* című versét zárja a következő sorokkal: „elviszed ezt a verset is, hazám, / itt élek üres papíron, / tinta szivárog szemhéjam alól, / szétmaszatolom arcomon, / s fekete leszek, mint a négerék / egy gyarmatárus dobozon...”

Ferenczes István *Sekler songs* című, a madéfalvi veszedelmet és a segesvári csatát is felidéző versében egy „néger áll a hargitán”, gyermekvers-kötete pedig *Indián a Hargitán* címmel jelent meg. Utóbbiban a kötet címadó versét követően olvashatjuk a *Néger leszek* két versszakát: „Ha megnövök, néger leszek, / korom, korom fekete, / kiállok a havazásba, / fehér, fehér szelekbe. // Hátha ott a tágas mezőn / felsír majd egy hópihe, / s észreveszik, hogy nem vagyok / fehér, fehér, kicsike...”

Kenéz Ferenc svéd gyermekverseket tartalmazó kötetének záró darabjában pedig a beszélő elárulja, hogy az édesapja költő, „s időnként / fura verseket ír / fekete, fehér, sárga / és rézbőrű / gyerekeknek, // s a világ összes / romániai magyar / kisgyermekének is.”

Szócs Kálmán *Négernek lenni* című versét szavalják Szócs Géza *A kisbereki böszörmények* című „tragikomédiájában”. A darab egy olyan fiktív kisebbségi magyar településről szól, amelyet a nem magyar állam le akar rombolni, ezért az ott lakók végül elhatározzák, hogy az éppen arra látogató nyugat-afrikai császár segedelmére apellálva négerrekké válnak. Miután a bórszíncsere nem sikerül, módosítanak a terven, és immár az indiánválasztást tűzik ki célul. (Gál Andrea fontos tanulmánya a darabot a többségivel szemben megképződő kisebbségi nacionalizmus felől olvassa, ahol „a nacionalizmus fogalma nem pejoratív, hanem pusztán leíró jellegű, érzelmi töltet nélküli kategória”.¹²)

Végezetül pedig: a *Négernek lenni* szerzője saját versének teremt kontextust, amikor a *Bartók zongorája* című költeményében a „csángó s néger dobos” képével él.

¹⁰ John Brown (1800–1859) amerikai politikus, a rabszolgaság-ellenes mozgalom egyik vezére, akit rabszolgákkal való összeesküvése miatt nyilvános akasztásra ítélték.

¹¹ Patrice Lumumba (1925–1961) kongói antikolonista politikus, a Kongói Demokratikus Köztársaság első szabadon választott miniszterelnöke, aki ellen katangai és belga erők puccsot hajtottak végre, majd kivégezték. Alakját Szócs Kálmán is megidézi *Rekviem* című versében.

¹² GÁL Andrea, *A kisebbségi nacionalizmus torzói a jelenkori erdélyi magyar irodalomban = Kegyesség, kultusz, távollátás: Irodalomtudományi tanulmányok*, szerk. GÁBOR Csilla, SELYEM Zsuzsa, Kolozsvár, Scientia, 2002, 221.

A fentiekben megpróbáltuk tehát felvázolni azt a szöveghagyományt, amely rávilágít a romániai magyar irodalmon belüli négerség-motívum mibenlétére.¹³ Igyekeztünk olyan példákat felsorakoztatni, melyekből ezek a metaforikus, szimbolikus jelentések egyértelműen kiviláglanak, hogy azok révén Szócs Kálmán *Négernek lenni* című versének allegorikus olvasatát is megkönnyítsük, melyet annak ellenére elsődlegesnek gondolunk, hogy az alcím látszólag éppen ezen olvasat elbizonytalanításán dolgozik. Ennek az alcímnek a szerepeltetése mögött természetesen feltételezhetünk cenzúrával szembeni megfontolásokat is,¹⁴ Gál Andrea említett tanulmánya viszont ezen felül a poétikai okokra is felhívja a figyelmet:

A kisebbségi problematika más kontextusba való helyezése egyrészt azzal jár, hogy [...] lekopik a beszédről az önsajnálát pátosza, az általában vett kisebbségről való beszédben pedig hitelessé válik saját kisebbségi nacionalizmusunk hangja is.¹⁵

Amennyiben pedig már elfogadtuk a *Négernek lenni* magyarságra vonatkoztatható beszédmódját, úgy az *Amerikai négerlázadásokra* kijelöl egy másik kontextust is a magyar irodalmon belül, ez pedig *A franciaországi változásokra*, Batsányi János epigrammája. A hasonlóság nemcsak a címet alkotó szintagma szintjén, de a versek retorikáját tekintve is jelentkezik: Batsányi ugyanúgy egy másik etnikumra vonatkozó alkalmi példával élve szól elnyomókról és elnyomottakról, és ez a parabolisztikusság nála a vers megszólítottjainak révén explicit párhuzamként is jelentkezik.

A *Négernek lenni* első négy versszaka egyetlen, a halmozás alakzatára épülő, elliptikus körmondat, melynek hiányzó állítmányai (tudniillik, hogy milyen is négernek lenni) a versszöveg kontextusában képződnek meg. A nyelvi szerveződés, a körmondat, ugyancsak megidézi Batsányi epigrammáját, de Illyés Gyula kultikus költeményét is. Az *Egy mondat a zsarnokságról* ezen felül témájában és tónusában is rokon Szócs Kálmán versével.

A másság-alakzatok sora már az első versszak legelején kezdetét veszi, a „más haza” említésével, melynek atmoszféráját kisebbségi szempontból mindenekelőtt a „rettegés” jellemzi. A második versszak már e rettegés okát is egyértelműsíti, hiszen az elnyomás mellett az elnyomók képe is megjelenik, a „fehérek fennkölt fensőbbisége”. A hatalmi pozíció túlsúlyának poétikai nyomatékosítása nemcsak az iménti hármas, hanem az ezt követő alliteráció révén is megképződik: a fehérek „részeg, reszketeg” táncot járnak, melyet különben „tőlünk loptak”. Hasonló nyelvi eljárás figyelhető meg a szakasz zárlatában, ahol a „fehérek” utolsó szótagja ismétlődik a következő szó elején: „fehérek / Rekedtre őrzöngve mutatják, mi az ének”. A pergőhangok koncentrációja szintén figyelemreméltó a hangsúlyerősítés szempontjából.

A tánc ellopása a vers szövege szerint is egy közösség meglopását jelzi: szimbolizálhatja a kultúra, tágabb értelemben a hagyomány ellopását, a „részeg, reszketeg tánc” pedig a sámántáncon keresztül a spirituális és vallási olvasatokat is beemeli. A hagyomány ellopása a történelem meglopása tekintetében is megmutatkozik, a fehérek ugyanis úgy járnak ezt a lopott táncot, hogy nem tudják, „mi a hősi múlt és mi a holnap.”

¹³ A vizsgálatot természetesen érdemes kiterjeszteni a teljes magyar irodalomra, hiszen például Radnóti Miklós ez irányú érdeklődése sem lehetett pusztán véletlen.

¹⁴ Ilyen szempontból ráadásul nem is lenne egyedülálló a magyar kultúrtörténeten belül: az Illés együttes *Human Rights* című, *Az emberi jogok egyetemes nyilatkozatát* üdvözlő lemeze csak úgy jelenhetett meg, ha azt Angela Davisnek, az afroamerikai baloldali filozófusnak ajánlják. – KOCSIS L. Mihály, *Énekelt történelem (Vocal History)*, Budapest, Zikkurat, 1999, 95.

¹⁵ GÁL Andrea, *I. m.*, 222.

Talán ezen a ponton érdemes egy rövid kitérőt tenni a posztkoloniális másság-alakzatok vizsgálata kapcsán, és megemlíteni, hogy azok létrejötte egy merőben interszubjektív viszonyt előfeltételez. Végeredményben erről beszél Franz Fanon is, amikor azt írja, hogy egy feketének „nem elég feketének lennie; a fehér emberrel összefüggésben kell feketének lennie”, hiszen a „saját fajtája körében élő fekete a XX. században nem tudja, kisebbségi helyzete mely ponton jön létre a másikon keresztül.” Ez a „tudás” tehát csak a „másik” szemében tárgyiasuló én objektivista álláspontból értett interszubjektív tapasztalatán keresztül jelentkezik:¹⁶

Végül eljött a pillanat, amikor találkoznom kellett a fehér ember pillantásával. Ismeretlen súly nehezedett rám. A valós világ kérdőre vonta elképzeléseimet. A fehér emberek világában a színes bőrűnek nehézségekkel kell számolnia fizikai mibenlétének kialakításában. A testi tudatosság merőben tagadó tevékenység. Harmadik személyű tudatosság.¹⁷

Ennek az állapotnak a felismerése pedig ahhoz vezet, amit Fanon viszont már vonakodik elismerni, tudniillik, hogy az elnyomókhöz fűződő érzelmek és ábrázolásmódok hasonlóan egyoldalú, tárgyiasító sztereotípiák és negatív előítéletek révén működnek, mint amilyenek mentén maga az elnyomás is létrejön. Jól tetten érhető mindez a *Négernek lenni* szövegében is, hiszen itt nemcsak a bőrszínek tekintetében minden fekete vagy fehér.

A szereplők kontrapozícionáltságát erősíti az elnyomottakról szóló harmadik versszak eleje is, ahol a korábban tárgyalt „lopás” morális kontrasztjaként a „tisztaság” jelenik meg: „Négernek lenni tiszta nyelvvel, / Fehér fogakkal, izzó testtel”. A fogak említése itt még elbizonytalanítja azt az olvasatot, mely a nyelvet kulturális identitásképző eszközként érti, ám a sor megismétlődik a versszak zárlatában, lehetőséget biztosítva a valódi többértelműségnek: „Négernek lenni tiszta nyelvvel, / Ahol ünnep-nyomort tanul az ember.” Ez az „ünnep-nyomor” egyrészt referenciálisan is jelölheti az elnyomó rendszer (értelmezésünkben tehát a romániai kommunizmus) identitásképző állami ünnepeit, ám a szóösszetétel általánosabb értelemben azokra a nemzeti ünnepekre is utalhat, amelyeknek emelkedettsége többnemzetiségű környezetben csupán a többségi narratíván belül jelentkezik, a kisebbségiben viszont a „nyomor” szintjén, több esetben éppen e kisebbségi pozíció okozójaként. Ezzel összefüggésben a „tisztaság” említése azt a nyelvi diszkriminációt is megjeleníti, amely Kányádi Sándor fentebb már idézett verséből is kiolvasható: „nem a bőröm”, hanem a „nyelvem néger”.¹⁸

A *Négernek lenni* negyedik versszakában a remény egy már-már evangéliumi megoldás formájában merül fel („szeretni tudnánk mindörökké”), hogy aztán azonnal el is merüljön („Az elmúlás, a bamba kéz dal”).

A vers balladisztikussága (a kiélezett pszichés állapot, a már az állítmányok hiányában is jelentkező elhallgatás) az utolsó versszak ajánlásával erősödik fel. A szokványos hűbérúr, a „herceg” helyett azonban ezúttal egy politikai-katonai vezető, a kormányzó válik címzetté, ami bár elsődlegesen az Amerikai Egyesült Államok tagállamainak vezető tisztségére mutat, ám nem figyelmen kívül hagyandó, hogy a kormányzóságnak a magyar történelmen belül is van hagyománya, elég Hunyadi Jánosra, Kossuth Lajosra vagy

¹⁶ Vö.: Jean-Paul SARTRE, *A lét és a semmi [L'Être et le Néant, 1943]*, ford. SEREGI Tamás, Budapest, L'Harmattan – Szegedi Tudományegyetem Filozófiai Tanszék – Magyar Filozófiai Társaság, 2006, 314–368.

¹⁷ Franz FANON, *Feketének lenni [L'expérience vécue du Noir, 1951]*, ford. ROHONYI Borbála = *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása: A posztstrukturalizmustól a posztkolonialitásig: Szöveggyűjtemény*, szerk. BÓKAY Antal – VILCSEK Béla – SZAMOSI Gertrud – SÁRI László, Budapest, Osiris, 2002 (Osiris Tankönyvek), 614–615.

¹⁸ A nyelv kérdése merül föl a *Töklámpás* egy másik, éppenséggel indián-motívumra épülő versében, az *Inka imá*ban is: „Más nyelven beszélék, nekem az arany / nem szobor, nem pénz, nem isten...”

Horthy Miklóstra gondolunk. Nem elképzelhetetlen az allegória ezúttal is referenciális olvasata, ebben az esetben Nicolae Ceaușescu lenne a megszólított, akinek alakja különben Szócs Kálmán életének és műveinek ismeretében csaknem annyira nehezen volna ideilleszthető, mint Horthy Miklósé.¹⁹

Az „éjsötét szívünk az égre tör” a vers már említett spirituális, vallási vonatkozásai révén a transzcendencia-keresés mozzanataként is olvasható – ezt támogatja a *Csendes kiáltvány* zárlatának korábban elemzett ég felé fordulása, valamint a *Küldj milliárd palackot* már ugyancsak idézett sora, melyben „égre száll a lelkünk”. Ennek figyelembevételével pedig a kormányzó akár egy transzcendentális, mennyei kormányzót is jelölhet.

A szerteágazó, esetenként szélsőséges kormányzó-értelmezésekre lehetőséget nyújt, hogy a *Négernek lenni* ajánlása a *Küldj milliárd palackot* epilógusával ellentétben nem kér semmit, nem fohászkodik, nem imádkozik, nem folyamodik segítségért, csupán rögzít, csupán kijelent: „Kormányzó úr! Nem bírjuk már sokáig, / Nevetve elpusztulunk mind egy szálíg”.

Az iménti sorok egy etnikai kisebbség eltűnésének látomásával a herderi jóslat mentén Vörösmarty Mihály *Szózatát* is élénk idézik, „a sírt, hol nemzet súlyed el”,²⁰ bár a korabeli nemzethalál-víziókhoz képest egy némiképp eltérő esztétikai minőség szintjén.

A leíró részek utáni megszólítás kontrasztjában elhangzó „nevetve elpusztulunk” ugyanis a groteszkig fokozza a tragikumot. Talán nem felesleges kitérő megemlítenünk, hogy hasonló építkezést figyelhetünk meg Farkas Árpád *Özönvíz* című versében is, melyben a veteményt, a döglött lovakat és malacokat is elsodró áradás már a házat „töri” és „rengeti”, mikor megjelenik az (utóbb az Istent is megszólító) emberi szereplő, s ezzel a tragikum nyomban groteszkké fejlődik: „Nézi a székely, könny csurog / bajszára, reszket, úgy kacag”.

A „nevetve elpusztulás” groteszksége köszön vissza Fanon már idézett szövegéből is. Egy anyjával sétáló fehér kisgyermek meglátva őt, a négert, felkiáltott, hogy fél: „Tehát már félnek is tőlem. Elhatároztam, hogy halálra nevetem magam, de képtelen voltam rá”.²¹

Az *Amerikai négerlázadásokra* íródott, értelmezésünkben a romániai magyar kisebbség allegóriájaként műkö *Négernek lenni* egy végső soron egyetemes fájdalomkat megfogalmazó költemény, ami különösen alkalmassá teszi arra, hogy mindenkori olvasatai markánsan megújuló jelentésekkel ruházzák fel. Ezt bizonyítja, hogy a versnek már az első soroktól kezdődően vérre menő aktualitása keletkezik a jelenkor migrációs világválságának kontextusában is.

¹⁹ „Ceaușescuhoz soha, semmit nem írt. Sőt. Volt egy kiadatlan drámatörredéke, ami arról szólt, hogy a boldok házában a kezeltek kórust alakítanak, és a főorvost dicsőítik. Ezt azért nem lehetett leközoelni, mert annyira áthallásos volt, hogy a főorvosról kimondottan a zsarnokra lehetett ismerni. És nem egy elvont zsarnokra, mert a szövegben konkrét utalásokat tett Ceaușescura.” – GÁLFALVI György 2012. július 26-án rögzített közlése.

²⁰ A nemzethalál kérdéssel foglalkozó 19. századi magyar líratermésből azért éppen a *Szózatot* említjük, mert gondolati szinten azt érezzük a leginkább rokoníthatónak a *Négernek lenni* víziójával, amennyiben az elpusztulás okozójaként külső tényezőt jelöl meg. (A *Szózat* ugyanis a „nagyszerű halál” eljövételét annak fátumszerűségében ábrázolja, nem a pedig a magyarságon belüli morális erózióra hivatkozva, mint például Berzsenyi Dániel vagy Kölcsey Ferenc vonatkozó művei.)

²¹ FANON, *I. m.*, 615.

SZŐCS KÁLMÁN VERSEIBŐL

Auschwitzba mennék

Auschwitzba mennék anyám megkeresni.
Auschwitzba, hol az égen piros felhők: vércseppek.
Auschwitzba, hol jajgatnak a fák is.
Auschwitzba, hol minden emlék fekete füst
és korom, korom.

Auschwitzba mennék anyám megkeresni.
Nem ordítanék, s nem őrvöngénék.
Csak várnám őt egy villanásra.
Mosolyát, melyet örökre elfeledtem.
Hangját, melyet nem hallok soha már,
hogyan kérdezzem végre meg:

Anyám, ugye, már nem fáj a halál?
Anyám, szabad-e úgy gyűlölni, ahogy én gyűlölök?
Anyám, mindig késsel a szívembe járok,
és kést döfnék a gyilkosokba.
Anyám, szabad-e így gyűlölni?

Anyám, én nem vagyok gyilkos,
de téged megölték, s én az égről
nem hozhatom le a vércseppeket, s a földből
nem vájhatom ki a csontokat.
És anyám, még vannak gyilkosok!

Anyám, ugye, szabad ennyire gyűlölni?
Ilyen roppant tűzzel, mely ezerszeresen nagyobb,
mint a krematóriumok tüze.
Hiszen nekünk így kell gyűlölni,
erősen, okosan,
hogyan az egész földet ölelje lobogásunk.
Hogyan égessen el mindent és mindenkit, aki öl,
de szelídüljön sugárrá a kalászosok haján.

Auschwitzba mennék anyám megkeresni.
Gyűlölni tanulnék.
Szent tüzekkel, bátran, okosan.
Nem sírnék.
De visszajönnék ide, hol anyák mosolya
mint napsugár csordul a sűrű tejbe, melyet
hunyorogva, szusszanva isznak a gyermekek.
Megtanítanék mindenkit gyűlölni, mert, jaj,
nem akarom, hogy másnak is fájjon.

Hiszen nekem nagyon fáj néha, s olyankor szeretnék
Auschwitzba menni, hogy anyám megkeressem.

Csendes kiáltvány

Gyöngeségem tudatában
fordulok hozzátok, emberek.
Mert mit is árt az aljasoknak, hogyha
tiltakozom vagy verselek?

Hogy nem nehéz országokat
varázsolni a festett semmiből,
senkit sem érdekel húsz éve múltán,
s szép hangszerfám magától is kidől.

Nótáimat bódultan üvöltik,
honnan vegyek elég italt,
ha úgyszincs már, ki emberül
vagy józanul végig kitart?

Égetett szeszeknek lángja fönt az ég.
Négy sovány nyárfa hegedül.
Jaj, hová legyen az ember,
ha sokadmagával van egyedül?

Küldj milliárd palackot

A mindennapi hazugságtól fölállik a szánk,
Szemünk rebeg, kezünk remeg, vállunk riadva ráng,
Képzelt nyugalmat: ezer fehér pasztillát falunk,
Van harsány gyémánt-városunk, nincs csengettyűs falunk,
Kint Renault, Fiat vár, megannyi nagy, közömbös eb,
Ennél talán már csak a pénztárcánk közömbösebb,
S a számolt szokás-ölelés, mely csüng az éjszakán,
Mint foszló, nyirkos rongy, mely nyári kendő volt talán.

Festett hajunk, múltunk, jövőnk, s két étkezés között
Őrült bűnösnek mondjuk azt, aki levetkőzött.
Pincébe zárjuk és ítéleteket mondatunk,
Felejtsük el örökre, mi is ilyenek vagyunk.
Tudjuk, X és Zé tegnap mit szólt, vagy mit csinált,
És összenézünk bólogatva, jó, hogy nincs hibánk.
És milyen jó, hogy van vízszámlánk, s néha még
Tűzpiros ingünk is; íme a korszerűség.

Lépkedünk, s nézzük az órát, mely régen megállt,
S nézzük mohón a négyszögű világot estetájt.
Nézzük krimi, nyelvleckét, táncdalfesztivált,
Nézzük a híradót, a verset is, de kivált

A labdát, mely hálókat rezget és az égre száll.
És égre száll a lelkünk és megundorodva áll,
Látván, a neonfényből szőtt halál testünkre nő
S kering az űrbe-zárt Föld, mint egy kerek temető.

Fohász

*A mindennapi hazugságtól fölpállik a szánk,
Szemünk rebeg, kezünk remeg, vállunk riadva ráng,
Költő, segíts e vad fajon, küldd el okos szavad,
Mondd meg, hogy rab, ki azt üvölti, hogy boldog és szabad.
Költő, értesd meg velük, hogy nincs elég arany s urán,
Hogy úr lehessen úrhajót-teremtő ész-urán,
Ki elfelejti önmagát. – Költő, ha lelked él,
Küldj milliárd palackot elveszendő lelkekért.*

Szerelmes vers

Állnék vigyázzban érted, mint a fenyvesek,
S nem érdekelne, milyen rögöt apaszt alattam
Legyekkel barátkozó alja gomba-nép,
Azt sem bánám, hogy ilyen egyedül maradtam,
Csak megfoghatnám kezed fejét,
Melyen kék erekkel álmodik a puha tél.

S lennék fa is, hogy ágam te legyél,
Hogy ujjaid értem remegjenek,
S ha indulnak a lila égben fürdő
Megszédült szelek,
Óvnálak a cinkos ablakok
Sanda fényétől, ó, védenélek a magam melegével.
Amíg meghalok.

Címek, rangok, rímek és cafrangok
Helyett adom én neked
Vigyázzban álló tisztaságom, mely füvek tövén
Őrizte álmait a Napnak, hogyha jöttek
Kerékbe tört hitekkkel farkasfogú telek.
S ha majd e tisztaságot sem tudom
Fekete záporok miatt cipelni így tovább,
Légy ágam, s félve fázz majd egyszer értem.

Egyetlenegyszer legalább.

Évforduló

Huszonöt éve siratok egy asszonyt,
kicsit csúnya volt szegény,
de mégis csodálták Vásárhelyen,
mert mind kérdezgették:
hogyan lehet ilyen szép gyereke?

Huszonöt éve siratom anyámat,
lábamhoz kuporodik a kutya-november,
s vonítunk utána.
Kibontott hajjal, seprűn lovagolnak az éjek,
fekete macska ül a mellemen.
Huszonöt éve siratom.

Úgy fáj, hogy belezsibbadok.
Úgy fáj, hogy akkor sem tudnám elmondani,
ha Arbeit macht frei lenne minden.

Huszonöt éve, mielőtt vizet adhattak
volna neki egy tankról,
mielőtt megnőtt volna a haja,
mielőtt, istenem, mielőtt nem tudom,
mi lett volna...

Néha annyira fáj, hogy belezsibbadok.
Még a tükörben sem látom,
mikor fésülködöm.
Kicsit csúnya volt.

Hát ez a helyzet, öregem.

Négernek lenni

(Amerikai négerlázadásokra)

Négernek lenni más hazában,
Nem tudni, ősök sírja merre domborul,
Rettegni úton, buszon, földalattin,
Melyen a város tamtam dombja domborul,

Négernek lenni ott, ahol fehérek
Fennkölt fensőbbiséggel járnak részeg,
Reszketeg táncot, melyet tőlünk loptak,
Nem tudván, mi a hősi múlt és mi a holnap;
Négernek lenni ott, ahol fehérek
Rekedtre őrjögve mutatják, mi az ének,

Négernek lenni tiszta nyelvvel,
Fehér fogakkal, izzó testtel,
Figyelni mindig erre, arra,
Ne sértsek és ne sértsen hangos fajta;
Négernek lenni tiszta nyelvvel,
Ahol ünnep-nyomort tanul az ember,

Négernek lenni ott, ahol
Az éj, a mély, a félelem dalol,
Ahol szeretni tudnánk mindörökké,
S nem válna lelkünk morfium-ködökké;
Négernek lenni ott, ahol
Az elmúlás, a bamba kéj dalol.

Kormányzó úr! Nem bírjuk már sokáig,
Nevetve elpusztulunk mind egy szálig,
De éjsötét szívünk az égre tör,
Nem bújhatunk így az ostobák elől,
Nevetve elpusztulunk mind egy szálig,
Kormányzó úr! Nem bírjuk már sokáig!

Álmok

Nyugdíjas pincérek álma vagyok,
az arany-borradalós maharadzsa,
Halott gyermekek álma vagyok,
angyalok isten kedvelte apja,
Vágóhídi borjak álma vagyok,
elhagyott, kakukkfüves legelő,
Elhagyott lányok szerelme vagyok,
mindig hű, nem gúnyolódó szerető,

Szeretők minden álma vagyok,
sose búcsú, és soha senki más,
Szomjas szelek vágya vagyok,
vízre hajló karcsú, parti sás,
Vizek könnyes, gáttalan álma vagyok,
cseppnyi kút, és égnyi ablak,
Önmagam reszkető álma vagyok,
félek, jó leszek, s magamra hagynak.

PUBLIKÁCIÓS LISTA – VÁLOGATÁS

TANULMÁNY, ESSZÉ, KRITIKA, RECENZÍÓ

- A nemzethalál-paradoxon* – Székely János: *A vesztesek, Eső, 2019/1.*
Memento Vivere – Recenzió Balogh Ádám Nyers című kötetéről, *Tiszatáj Online, 2016. augusztus 14.*
Netversek, Irodalmi Jelen, 2015. április 11.
Csernely violás völgye, in: Fűzfa Balázs (szerk.), A közelítő tél, Savaria University Press, 2012.
Zoom 9. – Izsó Zita: Tengerlakó – Videókritika többekkel: Balogh Orsolya, Borsik Miklós – Irodalmi Jelen, 2012. június 12.
Zoom 1. – Krusovszky Dénes: A felesleges part – Videókritika többekkel: Boldog Zoltán, Orcsik Roland – Irodalmi Jelen, 2012. január 31.
Nagy utazás az éjszakában, in: Fűzfa Balázs (szerk.), Kocsi-út az éjszakában, Savaria University Press, 2011.
Lábnymok a latyakban – avagy a Ki viszi át a Szerelmet kortárs leképződései, in: Fűzfa Balázs (szerk.), Ki viszi át a Szerelmet, Savaria University Press, 2011.
Tizenöt év nem piskóta (Kosztolányi Dezső: Édes Anna, Szegedi Nemzeti Színház, 2011. február 3.), Irodalmi Jelen, 2011. február 13.

INTERJÚ, RIPORT

KÉRDEZŐKÉNT

- Valami nem stimmel. Interjú Lakatos Istvánnal, Irodalmi Jelen, 2012. december 12.*
Bulik és botlások valahol útközben. Beszélgetés Terék Annával, Krusovszky Dénessel és Szöllősi Mátyással, Tiszatáj Online, 2012. május 14.
Játszmák spontán körhintán, avagy egy titkos állatfaj esete a vad ellenzékiességgel. Beszélgetés Zilahi Annával, Fehér Renátóval és Lázár Bence Andrással, Irodalmi Jelen, 2009. szeptember 13.
Budapest erre alkalmatlan. Interjú Balogh Endrével, Irodalmi Jelen, 2009. szeptember 4.
Fekete tulipán, rózsaszín tulipán satöbbi, avagy a nihilizmus beteges hiánya. Interjú Marno Jánossal, Irodalmi Jelen, 2009. szeptember 4.

KÉRDEZETTKÉNT

- Becsy András: Miniinterjú Molnár H. Magorral, Bárka Online, 2016. augusztus 11.*
Jenei Gyula: A költészet mint dokumentum, Eső, 2013/4.; in: Jenei Gyula: Munkák, metaforák, Eső Könyvek, Szolnok, 2014.
Alternatív Nemzeti dalok – Körkérdés, Irodalmi Jelen, 2014. március 14.
„Szívesen olvasom a bátor, a kevésbé elegáns szövegeket” – Évértékelő körkérdések 2011/4, Irodalmi Jelen, 2011. december 27.

HELYSZÍNI TUDÓSÍTÁS, HELYSZÍNI RIPORT

- Szerbkereskedők. Tudósítás az ötödik Kultúrcempész Sínbusz Fesztiválról, Irodalmi Jelen, 2012. október 9.*
Szalonnaképes irodalom. „Kissé elfogult” beszámoló A Mélypont ünnepélyéről – Tiszasziget, 2012. június 6., Irodalmi Jelen, 2012. június 11.

Piroska, mi van a kosaradban? Beszámoló a harmadik alkalommal megrendezett Kultúrcsempész Sínbusz Fesztiválról, Irodalmi Jelen, 2010. október 18.
Én vagyok Jucika, avagy identitás és entitás kérdése egy emigrációban lévő demokrácia esetében. (Irodalmi Jelen est, Grand Café, 2009. október 29.), Irodalmi Jelen, 2009. november 4.
Nincs más út, csak a könnyebb út. Navigátorok a Sínbusz Fesztivál várótermében. FISZ-JAK est, Grand Café, 2009. október 8., Irodalmi Jelen, 2009. október 14.
Lázás állapotokról – Beszámolóként indul, naplónvá fajul. Beavatás a JAK-táborba, Irodalmi Jelen, 2009. szeptember 4.

JEGYZET, TÁRCA

Kínai Pál és az Istókhalma-szindróma, Memória Online, 2015. szeptember 5.
Szoborban az igazság, Irodalmi Jelen, 2015. május 11.
Elszámolni egyig, Science Caffé, 2013. április 18.
Hit happens, Science Caffé, 2012. november 26.
Hargitai pingpong, Science Caffé, 2012. október 21.
Taxi-út a Partiumban, Irodalmi Jelen, 2011. május 5.

A NEMZETHALÁL-PARADOXON²²

Székely János: A vesztesek

Elkészülte évében a párizsi Pompidou Központ előtti tér adott otthont annak az ötméteres bronzszobornak, amely egy sportszabálytalanságot örökít meg. Az algériai születésű francia szobrász, Adel Abdessemed alkotása a *Fejelés* címet viseli, és a szintén algériai származású francia futballzseni, Zinédine Zidane búcsúmérkőzésének számára utolsó pillanatát ábrázolja, amikor a 2006-os világbajnokság döntőjének 108. percében mellkason fejelte az őt provokáló Marco Materazzit. Szándékos, durva szabálytalanság miatt azonnal kiállították, a hosszabbítást követő büntetőpárbajból aztán az olasz válogatott került ki győztesként.

Abdessemed párizsi kiállításának kurátora, Philippe-Alain Michaud a *Fejelés* kapcsán akkor a következőket nyilatkozta: „Ez a szobor szembemegy azzal a hagyománnyal, hogy szobrokat a győzelmek tiszteletére emelünk. Ez egy óda a vereséghez.” Michaud kurátorként nyilván teszi a dolgát, és érzékletesen fogalmaz, termékeny talajt biztosítva ezzel a távolabbi asszociációknak is. Tegyük fel, hogy középiskolai feladat lenne alternatív címet adni Székely János *A vesztesek* című versének: az *Óda a vereséghez* minden bizonnyal előkelő helyen végezne.

Az a fenti premissza különben, hogy a szobrok hagyományosan a győzelmek emlékére születnek, természetesen csak megszorításokkal fogadható el. Egyfelől a vereség pátozának megjelenítése és felmagasztalása nagyjából Szimónidész thermopüli sírverse óta folyamatos a művészetben, ám ha csupán a szobrokra szorítkozunk, akkor sem kellene messzire mennünk, hiszen már a *Haldokló gallus* is hasonló hatást fejt ki. A pajzsára rogyó, halálos sebből vérző kelta galata harcok heroikus szenvedésének dicsőségéből pedig nem sokat von le az a feltételezés, mely szerint az alkotást éppen a csatagyőztes görög uralkodó rendelte meg.

Szükségtelen volna hosszasan sorolni azokat a szobrokat és köztéri alkotásokat, melyek a magyar történelmi vereségekről tanúskodnak, legyen szó akár a világháborús emlékművekről, akár az 1956-os mementókról, akár az 1849-es vértanúk tiszteletére emelt műalkotásokról – mint amilyen az 1890-ben felavatott, 1925-ben lebontott, majd 2004-ben visszaállított és azóta több ízben megrongált aradi *Szabadság-szobor*. A történelmi emlékezet művészi produktumai persze többnyire nem esztétizálják felül a vereséget, ám az aradi szoborcsoportot azért is érdemes tételesen említeni, mert újabb példát szolgáltat a legyőzöttség megdicsőülésére: főalakját, a babérkoszorút magasba emelő *Hungáriát* a *Haldokló harcokon* kívül olyan allegóriák övezik, mint az *Ébredő szabadság*, az *Áldozatkészség* és a *Harckészség*.

Az aradi tábornokokban és a kelta galata harcokban legalább egy közös vonás fedezhető fel: mindannyian mártírok voltak. Ennek a ténynek az esztétika szempontjából pontosan akkora jelentősége keletkezik, amennyire hajlandóak vagyunk elfogadni, hogy a mártírhalál fényében még a vereség is szebben csillog. Másképp szólva: a mindenkori vallási és politikai vértanúk a hitért, az eszméért, a hazáért, az ügyért életüket adó hősök; legyőzetésük tehát egyszersmind áldozat és helytállás, így önmagában esztétikum. Ódát zengen a vereségről akkor válhat igazi kihívássá, amikor sem a mögöttes eszme, sem a vértanúhalál nem támogatja meg a gesztust.

A vesztesekben márpedig nincsenek mártírok, csak az ütközetből visszavonuló, lerongyolódott, kétségbeesett túlélők, akikről még azt se lehet eldönteni, hogy jogos ügyért szálltak-e csatába. Egyet lehet tudni róluk, hogy vereségspecialisták: „Vereségre termett nép, / Évezredek óta verik, / Egyébre se jó: / Ez a sorsa.”

²² Esszém az Eső 2019/1. számában jelent meg.

Ezen a ponton Székely Jánossal egyszerre, akkordszerűen szólal meg Ady Endre, Dsida Jenő és Ottlik Géza is. A *Nekünk Mohács kell* első szakasza szerint a magyar „veréshez szokott fajta”, de a *Psalmus Hungaricus* beszélője is rögzíti, hogy „annak fia vagyok én, / ki a küszöbre téve, / a külső sötétségre vettetett, / kit vernek ezer éve”. Az *Iskola a határon* ugyancsak Mohács kapcsán mereng el és tesz lényegi megfigyeléseket a vereségről mint hungaricumról: „A mohácsi csata négyszázadik évfordulója közeledett éppen. Fura dolognak látszik talán, vereséget megünnepelni, de hát aki a győzelmét ünnepelhette volna itt most, a hatalmas ottomán világbirodalom, már nem volt meg. A tatároknak is nyomuk veszett, sőt időközben, szinte a szemünk láttára, a szívós Habsburg-császárságnak is. Megszoktuk hát, hogy egyedül ünnepelgessük veszített nagy csatáinkat, melyeket túlélünk. Talán azt is megszoktuk, hogy a vereséget izgalmasabb, sűrűbb anyagból való és fontosabb dolognak tartjuk a győzelemnél – mindenesetre igazibb tulajdonunknak.” (Ottlik műve más aspektusból is kapcsolódik a költeményhez. A *vesztesek* először *A nyugati hadtest* című novellafüzér lírai függelékeként jelent meg, mely kötet a mindhárom műnemben maradandót alkotó Székely János életművének egyik igazi csúcsteljesítménye. A novellák egy hadapródiskola növendékeinek második világháborús tapasztalatairól számolnak be egy tizenöt éves lovas kadét szemszögéből. Mindent egybevetve *A nyugati hadtest* és az *Iskola a határon* nemcsak tárgyukat, de nívójukat tekintve is egymás mellett említendő művek.)

A legnagyobb vereségeket is túlélő magyarság képe, akár az idézett Ottlik-szöveget, akár *A veszteseket* tekintjük, láthatóan erős kontrasztban áll a tizenkilencedik századi magyar lírában tetőző nemzethalál-szorongással. Utóbbinak mozgatórugója ugyanis nagyrészt az önvád attitűdjében ragadható meg: Berzsenyi Dániel vagy Kölcsey Ferenc vonatkozó versei nemhogy Trianon, de még Világos tapasztalatát is nélkülözik, a nép elpusztulásának fő okaként következésképp nem a ránk mért majdani háborús vereségeket jelölik meg, hanem a magyarság belső, morális erózióját. (Hasonló érveléssel indul az akkoriban újra kiadott *Szigeti veszedelem* is, melyben Isten a démoni török sereget a magyarok „feslett erkölcsé” és bűnei felett érzett haragjában küldi rájuk.) Vörösmarty Mihály *Előszó* című költeménye ehhez képest már az elbukott szabadságharcra vet számot, ám megjegyzendő, hogy említett kortársaitól eltérő módon szerzője már a *Szózatban* is kívülről jövően, a maga fátumszerűségében ábrázolja a nemzethalál esetleges bekövetkezését. Ebben az emlékezetes jelenetben nem mellékes az a mozzanat sem, hogy a nemzetpusztulást túlélő népek meggyászolják, megsiratják a halottat – hasonló empátiára apellál később Ady Endre *Üdvözet a győzőnek* című verse is, immár egyértelműen háborús kontextusban. A *Nekünk Mohács kell* pedig az alapvető vízió és különösen az önostorozás tekintetében semmivel sem marad el *A magyarokhoz (Romlásnak indult...)* vagy a *Zrínyi dala* volumenétől.

A vesztesek viszont a kívülről érkező együttérzés lehetőségének mérlegelése helyett először is saját közösségén belül tanúsít empátiát. Aktuális nemzeti énképét tehát nem a bűntudat és az önvád jellemzi, hanem a reálisabb önértékelés és az annak következtében kialakult önbecsülés. Vagy mondjuk ki így is: az önmaga iránti elfogadás, az önmaga iránti szeretet. Az a szeretet, amely a költemény elején még nagytotálban ábrázolt, elrongyosodott, „posztóbúztól” szagló, visszataszító „tántori népséghez” való folyamatos közelítés révén premier plánban már a következőképp nyilvánul meg: „Rájuk villan a lámpa: / Izzadt, pelyhes kamaszarc, / Borostás, torz, öreg arc, / Gyönyörű, gyönyörű arcok.”

Ha végigtekintünk annak a százötven évnek az eseményein, amely a *Himnuszt* és *A veszteseket* elválasztja, történelmileg indokolt volna a „halálhörgés” és a „siralom” még nagyobb kiterjedése, a halálos ítélet újbóli kimondása önmagunkra. És elvileg ugyan az első világháborús békediktátum utáni erdélyi magyar irodalomban még logikusnak is tűnne a nemzethalált kiáltó hangok felerősödése, ám a transzilvanizmus fennmaradás

iránt táplált hite, az őrt állás, a helyállás erkölcsé eleve kizárta a totális elpusztulás gondolatát. A huszadik század második felének erdélyi magyarságát sújtó diszkriminációs és jogfosztó intézkedések ugyancsak a herderi jóslat bekövetkeztével fenyegethetnének – és voltaképpen elvéve meg is találjuk ennek nyomait a költészetben. Szócs Kálmán egykor kultikus allegóriája, a *Négernek lenni* például a következő sorokkal zárul: „Nevetve elpusztulunk mind egy szálig, / Kormányzó úr! Nem bírjuk már sokáig!” Sőt 1957-ben maga Székely János is a nemzethalálról vizionál *Két kos között* című versének zárlatában: „S bár lenne, s hamar jönne már a / Nagy vég: a nép tömeghalála, // Hogy nőne már szulák a síron: / Ne kéne sírnom, egyre sírnom!” Ez a hozzáállás azonban korántsem meghatározó a korabeli erdélyi magyar irodalom profilját illetően, melyet Görömbei András *Napjaink kisebbségi irodalma* című munkájában ekképp fest meg: „A hatvanas évek végén, hetvenes évek elején keletkezett legjobb romániai magyar művekben plasztikusan áll előttünk egy sokat szenvedett, de sajátosságának értékére ébredt nemzetiség bizakodó képe.”

Ennek a bizakodásnak egyik lírai lenyomata *A vesztesek* – illetve több is annál. Nem pusztán bizakodik, hanem biztos tudással állítja, hogy több ezer év vár még a „vereségre termett népre”. Derűlátás ez a javából – s ez alkatilag igen távol áll a már idézett *Két kos között* című vers beszélőjétől, de attól a képtől is, amelyet Székely János szépírói és filozófusi életművének fényében ápolunk róla. Különösen, hogy a nemzethalál kérdése történelmi drámáiban többször is előkerül. Az 1989-es *Mórok* a spanyol fennhatóság alá került ibériai mór lakosság teljes megsemmisítésével végződő középkori eseményeket tükrözi rá a másik, a kolozsvári cselekményszálra, mely az 1956-os forradalom idején, illetve 1959-ben, az önálló magyar egyetem megszüntetésekor játszódik (habár a hangsúlyt mindkét időszakban az egyén felelősségkörének vizsgálatára helyezi). A *Caligula helytartója* konfliktusát pedig az adja, hogy a legyőzöttek megalázását jelképező parancs szerint a császár szobrát be kellene vinni a zsidók templomába, amit viszont ők joggal a templom megszenteltetéséért könyvelnének el. A római helytartó és az ellenálló zsidó főpap eszmei csatározásainak végkifejletéhez közeledvén utóbbi a következőképp érvel: „Egész nyugodtan öljetek halomra. / Olyan világot értünk meg, uram, / Hogy ezt csak a gazember éli túl, / S aki túléli, úgyis mind gazember. / Hát jöjjön inkább a nemzethalál.”

A vesztesek tehát úgy illeszkedik az akkori erdélyi irodalom „bizakodó” fősodrába, hogy az egyéni életművet illetően ugyanez az állítás nem tehető meg. A hatalom természetrajzána vizsgálatában azonban nagyon is központi témája Székely János írásainak, különösen a hatalomgyakorlás és a morál viszonya. *A vesztesek* pedig szerzőjének éppenséggel azt az erkölcsfilozófiai alapvetését bontakoztatja ki, melynek térnyerése már csak líráján belül is nyomon követhető, s amelynek megfogalmazása a költemény egyik csúcspontját adja: „A győztes igaza meghal. / A vesztesnek igaza lesz. / Mióta világ a világ, / Az nyer igazán, aki vesz.”

Ez a tétel sejlik fel már a *Bolyai hagyatéka* című szonettkoszorú egyik darabjában is: „Hogy gőgös volt és hirtelen? De végre / Mi más legyen a vert hadak vezére, / De mégis-mégis sejti már, hogy győzött?” A *Rufus Decius monológja* is a gondolat formálódásáról tanúskodik: „De tudom azt is: van a hitben nagyság, / S van győzelem, de soha sincs igazság.” A *tó* mindemellett már egyértelmű kijelentéseket tesz: „Legjobb még nekik, akiket / Végleg legyőztek már a győzők. // Kik elvesztették harcaik, / Kiket mindenki megelőzött”, „Órajtuk csillog, bennük ég: / Az egész élet az övék. // Azé, azé az élet, hidd meg, / A vesztesé, ki nem veszíthet”. De hasonló következtetésre juttat a *Havasi idill* ötödik verse is: „A jót velünk sem az teszi, / Ki ölbe vesz s álomba ringat, / Hanem ki veszünk éhez. // Becsüljük meg hóhéraikat.”

Az imént vázolt költészeti példák tükrében pedig *A vesztesek* retorikájának zsenialitása éppen abban rejlik, hogy a drámai hatás érdekében úgy tesz, mintha „a vesztes az igazi győztes” korábban már többször kifejtett tételére csupán a versbeszéd közben

döbbenne rá. Ezért a vesztesekre vonatkozó megannyi kérdés, ezért a késleltetés, az elbizonytalanító módosítószó egy később igazolást nyerő állításban: „Vonul sorsába bele-törődve, / S talán még büszke is / Erre a sorsra.” (Kiemelés: M. H. M.)

Székely János morálfilozófiai meglátásai természetesen értekező prózájában mutatkoznak meg teljes tisztázottságukban, melyre azonban ezúttal csak érintőlegesen térünk ki. *A demokrácia esélyei* című esszéjében például bevallott utópisztikussággal jelenti ki: „Ha valaki meg tudná mondani, hogyan élhetne meg az emberi társadalom hatalom nélkül, az elképzelhető legnagyobb jót tenné az emberiségnek. Csakhogy ezt senki nem tudja megmondani.” Máshogy fogalmazva ugyanott: „Miképpen lehetne tehát eljutni olyan állapotokhoz, amilyenekre erkölcsi érzékünk mindig is vágyott, s amelyek kizárnák, hogy embernek ember fölött hatalma legyen? Olyan kérdés, amelyet nemhogy megválaszolni, hanem már feltenni is lehetetlen.” Mégpedig azért lehetetlen, mert Székely gondolkodóként nem esik abba a hibába, hogy az embert kizárólag tudatos vagy kizárólag cselekvő lényként határozza meg. A költői szabadság ezzel szemben már egy másik kérdés, hiszen *A vesztesek* színtisztán morális alapon kezeli a problémakört, mikor a másokon való uralkodást „igazságvesztésként” definiálja, s a verscímet végső soron a látszólagos győztesekre nézve tekinti érvényesnek.

Székely Jánosnak legalább egy olyan verséről szót kell még itt ejteni, amely a korábban soroltakhoz hasonlóan az „az nyer igazán, aki vesz” tanításának morális alapon megképződő igazságtartalmával érvel. Az *Ardzsuna kérdez* című költemény ugyanis a *Bhagavad-gíta* elejét felhasználva ad az eredetnél konkrétabb konklúziót Ardzsuna szájába: „Ha vesztek, éltem veszttem el, / Ha győzök, odalesz a nagyság, / Mivelhogy mindig mindenütt / A vesztesnél van az igazság.” Az öröklési családvizsoly véres küzdelemben torkollása előtt elbizonytalanodó Ardzsuna képe nagy hasonlóságot mutat az *István, a király* vonatkozó jelenetével, és ahogy Sarolt Istvánnak, úgy a *Bhagavad-gítában* Krisna is azt tanácsolja a hadvezérnek, hogy szálljon bátran küzdelemben. Okfejtésük azonban nyilván eltérő, Krisna a rokonvér ontásától ódzkodó Ardzsunát azzal nyugtatja, hogy a csatában csupán a testet lehet megölni, a lélek halhatatlan: „Mindenkinek a testében ez a soha meg nem ölhető lélek lakozik, Bhárata; ezért egyetlen lény miatt sem szabad bánkódnod.” (Vekkerdi József fordítása.) Az *Ardzsuna kérdez* azért is érdemel kitüntetett szerepet a vizsgálat során, mert Krisna válasza a *Mahábháratából* tudható végkimenetel fényében nyeri el igazi jelentőségét: a tízmilliók ütközetben lényegében mindenki életét veszti, mindössze tizenegyen élnek túl.

A vesztesek mindazonáltal az *Ardzsuna kérdez* kontextusa révén is megoldást kínál a többszázados herderi félelem csillapítására, amennyiben a lélek halhatatlanságának tanán keresztül a legyőzött nemzetnek még fizikai pusztulása esetén is a néplélek halhatatlanságát ígéri. (Ebben az esetben a tűzérés visszavonulása értelmezhető akár a nirvána felé tartó menetelésként is.) Akár ezt az olvasatot tekintjük, akár a szövegközelit, *A vesztesek* úgy dolgozza el a magyar irodalom és közgondolkodás egyik elvarratlan szálát, vagyis a nemzethalál kérdéskörét, hogy egy paradoxonba tereli azt. Vagy egy vereségek által sújtott, örökké tartó apokaliptikus állapot „menekít meg” bennünket a (talán ilyen körülmények között már feloldozásnak számító) megsemmisüléstől, vagy maga a biológiai halál. *A vesztesek* végső soron nem tesz mást, mint hogy a *Nekünk Mohács kell* nemzetföltését a saját logikája mentén tagadva, az abból fakadó önostorozó szarkazmust a mondandóról lefejtve: teljesen komolyan veszi, hogy végünk lesz, ha nem ver meg minket félpercenként az Isten.

S hogy születésének kilencvenedik évfordulóján mit is kívánhatnánk a már csak műveiben köztünk lévő, az „ezer új vereséget” kilátásba helyező szerzőnek? Minimális kockázattal talán azt, hogy ne legyen igaza. Legfeljebb végül mégis igaza lesz.